

<https://doi.org/10.22364/lviz.115.11>

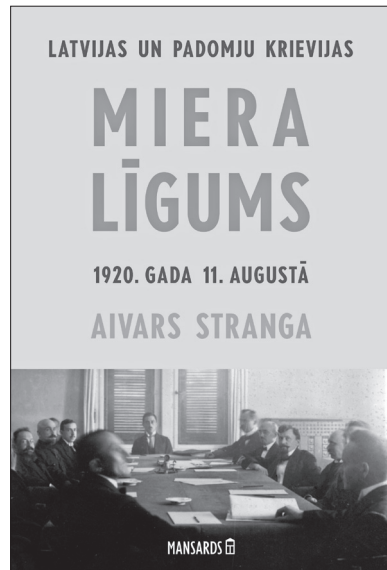
Jānis Šiliņš

Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs; pētnieks, Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūts

Aivars Stranga. *Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā: Latvijas–Padomju Krievijas (PSRS) attiecības 1919.–1925. gadā*. Rīga: Mansards, 2020. 445 lpp.
ISBN 9789934122408

In 2020, publishing house “Mansards” issued monograph by Aivars Stranga, professor at the University of Latvia, Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – Padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā [The Peace Treaty of 11 August 1920 Between Latvia and Soviet Russia. Latvian–Russian Relations between 1919 and 1925]. This is an updated and supplemented issue of the author’s book published in 2000. In the interwar period, the Latvian–Russian Peace Treaty was one of the most important documents for Latvia, in fact it was one of the basic acts, on par with the Constitution. The Peace Treaty remains important even today as it has a great significance in the doctrine of the continuity of the state. The book covers a much broader theme than the Peace Treaty. The largest part of the publication deals with the period after 11 August, focusing on the relations between the Republic of Latvia and Russia until 1925, rather than the drafting and signing of the treaty.

Thanks to the broad context and in-depth analysis, this monograph can be considered one of the most outstanding works in the historiography of Latvia after the restoration of independence.

2020. gadā izdevniecība “Mansards” laida klajā Latvijas Universitātes profesora Aivara Strangas monogrāfiju “Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā”. Šis ir profesora 2000. gadā iznākušā pētījuma pārstrādāts un papildināts izdevums.

Lai gan darba struktūra nav būtiski mainījusies – klāt nākušas tikai divas apakšnodaļas (par Igaunijas un Padomju Krievijas pamiera līgumu un Baltijas valstu drošības dilemmām), grāmatas saturs ir visai ievērojami papildināts, pievienojot atsauces uz pēdējos gados iznākušajiem pētījumiem un attiecīgi pilnveidojot tekstu. Jāpiezīmē, ka pētījumam ir bijis visai daudz, kas liecina par Latvijas vēstures zinātnes dzīvotspēju.

Atkārtoti vēstures pētījumu izdevumi Latvijas historiogrāfijā nav nemaz tik bieži. Šajā gadījumā acīmredzot izšķiroša loma bijusi kārtējai simtgadei – 2020. gadā apritēja apaļi simts gadi kopš miera līguma noslēgšanas. Tomēr atkārtotā izdevuma piesaistīšana lielai jubilejai nebūt nemazina paša pētījuma vērtību. Pateicoties plašajiem kontekstiem, kuru labirintos autors lasītāju izvadā ar erudīta un pieredzējuša vēsturnieka tvērienu, šo pētījumu var uzskatīt par vienu no ievērojamākajiem atjaunotās Latvijas historiogrāfijas darbiem. Varētu teikt arī klišejiskāk – grāmata, ar kuru būtu jāiepazīstas ikvienam Latvijas valsts tapšanas un pirmo pastāvēšanas gadu interesentam un vēstures studentam.

11. augusts starpkaru perioda Latvijā bija svinama diena līdz pat Kārļa Ulmaņa apvērsumam 1934. gadā. Tā laika cilvēkiem tas, neapšaubāmi, bija svarīgs notikums – ar miera līgumu noslēdzās ne tikai Neatkarības karš (1918–1920), bet kopumā sešus gadus ilga karadarbības periods, kas sākās 1914. gada augusta pirmajās dienās ar vācu kreiseru uzbrukumu Liepājas ostai. Karš bija ne tikai ilgs, bet arī Latvijai ārkārtīgi postošs, nostādot latviešu tautu eksistenciālu draudu priekšā. Simtiem tūkstoši cilvēku bija devušies bēgļu gaitās vai kopā ar rūpniecības uzņēmumiem evakuēti uz Krieviju; liels skaits Latvijas teritorijas iedzīvotāju gājis bojā karadarbībā; daudzi nomocīti “baltajā” un “sarkanajā” terorā, vācu okupācijas varas vajāti vai krituši par upuriem Krievijas armijas dezertieru bandām. Karš nesa arī badu un slimības, kas nopļāva ne mazāk ļaužu kā lodes un artilērijas lādiņi.

Profesors Stranga raksta, ka Latvijas–Krievijas miera līgumam pēc tā nozīmes starpkaru periodā varēja līdzināties tikai Latvijas atzīšana *de iure* un uzņemšana Tautu Savienībā (7. lpp.). Patiesībā šo tēzi varētu paplašināt – miera līgums bija viens no mūsu valsts pamatdokumentiem, līdzās Latvijas Tautas padomes politiskajai platformai, Satver-

smei un agrārajai reformai. Ne velti Latvijas Valsts vēstures arhīvā šis dokuments tiek rūpīgi glabāts seifā. Līgums pavēra ceļu Latvijas *de iure* atzīšanai un masveidīgam bēgļu atgriešanās procesam dzimtenē. Dzimtenē varēja atgriezties pat tā sauktie “sarkanie strēlnieki”. Arī mūsdienās miera līgums ir svarīgs, jo tam ir liela nozīme valsts nepārtrauktības doktrīnā.

Šeit jāuzsver, ka profesora Strangas grāmatas tvērums ir ievērojami plašāks nekā tikai 1920. gada 11. augusta līgums. Par to liecina arī grāmatas apakšvirsraksts: “Latvijas–Padomju Krievijas (PSRS) attiecības 1919.–1925. gadā”. Patiesību sakot, lielākā grāmatas daļa ir veltīta nevis miera līguma sagatavošanai un noslēgšanai, bet gan laikmetam pēc 11. augusta – Latvijas Republikas attiecībām ar mūsu austrumu kaimiņu. Lasītājs grāmatas nodaļās apceļo pusi Eiropas, biežāk uzskavējoties Tallinā, Kauņā, Varšavā un Maskavā. Šī grāmata ir viens no pozitīviem piemēriem, kur Latvijas procesu salīdzināšana ar kaimiņos un plašākā reģionā notiekošo nav tikai “aiz ausīm” pievilktā. Brīžiem kaimiņvalstis notiekošais tiek detalizētāk izķidāts nekā pašmāju notikumi.

Kā hronoloģiskā robeža pētījumam ir izvēlēts 1925. gads, lai gan nobeigumā visai siki ir aplūkota arī tālākā Latvijas un Padomju Savienības attiecību attīstība. 1925. gads ir iezīmīgs ar to, ka togad attiecības starp Rietumvalstīm sāka uzlaboties, kas neatbilda PSRS interesēm (367. lpp.); notika Lokarno konference un parādījās “Austrumu Lokarno” projekti, pret kuriem aktīvi darbojās Padomju Krievija; sāka pasliktināties Vācijas–Polijas attiecības; sākās ekonomiskais uzplaukums (15., 358., 367. lpp.).

Vērienīgais laikmeta pārskats un daudzie autora skartie problēmjautājumi vedina lasītāju uz pārdomām un vērtējumiem “kā būtu, ja būtu”. Gribu šeit apstāties tikai pie pāris tēmām, kuras, manuprāt, būtu vērts sīkāk iztirzāt.

Profesors Stranga, analizējot Latvijas puses projektus un vēlmes, nosauc 11. augusta līgumu par lielu neveiksmi (126. lpp.). Viņaprāt, ja Latvija nebūtu vilcinājusies ar sarunu uzsākšanu jau februārī, mēs būtu ieguvuši daudz labāku līgumu un ekonomiskās sekas būtu Latvijai labvēlīgākas (124. lpp.). Šeit droši vien vietā būtu jautājums – vai gadījumā Latvija nenoslēdza līgumu vēsturiski sliktākajā iespējamajā brīdī? Tas notika pārāk vēlu, ja salīdzinām ar igauņu iespēto viņiem daudz labvēlīgāko līgumu, un pārāk agri, ja raugāmies uz Sarkanās armijas gaitām Polijā. Mieru ar Padomju Krieviju noslēdza tikai dažas dienas pirms “brīnuma pie Vislas” – brīdī, kad Padomju Krievijas Sarkanā armija atradās savu panākumu zenītā. Tādēļ pats no sevis rodas

jautājums: vai šajā brīdī slēgt mieru vispār bija jēga? Ja “sarkanie” ieņemtu Varšavu, vai šim līgumam būtu jēl kāda nozīme? Visticamākais, ne. Profesors Stranga to netieši apstiprina: “galu galā Padomju Krievijas un Latvijas miera līguma likteni izlēma kauja pie Varšavas – ja poļi zaudētu, agrāk vai vēlāk pienāktu gals visai pēckara starptautisko attiecību sistēmai un jauno valstu neatkarībai” (131. lpp.).

Polijas sakāves gadījumā tikko ar Krieviju noslēgtais miers, ļoti iespējams, radītu nevajadzīgas problēmas un drošības apdraudējumus Latvijai. Karš varētu sākties kuru katru brīdi, bet armija pēc miera noslēgšanas jau atrastos demobilizācijas procesā un atjaunot tās kaujas spējas pienācīgā līmenī būtu grūti. Arī Lielbritānijas un Francijas iespējamā militārā palīdzība būtu apgrūtināta. No otras puses, vien nedēļu pēc miera līguma noslēgšanas ģeostratēģiskā situācija Centrālajā un Austrumeiropā radikāli mainījās. Vai pacietība Latvijai būtu pavērusi dāsnākas miera nosacījumu perspektīvas? Vai varbūt būtu bijušas iespējas slēgt mieru kopā ar Poliju? Uz šiem jautājumiem mēs nekad neuzzināsim atbildi. Jebkurā gadījumā Latvijas panāktie miera līguma nosacījumi nebija liels sasniegumu ne Polijas zaudējuma, ne uzvaras gadījumā.

Viens no iemesliem, kāpēc miera līgumu bija grūti uztvert kā lielu panākumu, bija nespēja panākt ekonomisko kompensāciju no Krievijas par milzīgiem karā ciestajiem zaudējumiem. Profesors Stranga konstatē: “Trīs galvenie Latvijas zaudējumi tātad bija: 1) Latvijas daļa no Krievijas valsts zelta netika atdota; 2) kara zaudējumi netika atlīdzināti; 3) netika paredzēta visu aizvesto mantu un īpašumu atgūšana” (130. lpp.). Nespēja panākt vērā ņemamu kompensāciju no Padomju Krievijas vai vismaz rūpniecības uzņēmumu reevakuāciju Latviju nolēma agrāras valsts liktenim, ilgtermiņā apdraudot demokrātisko iekārtu un atsviežot valsts attīstību par vairākām desmitgadēm.

Taču, no otras puses, jāapzinās, ka, iespējams, tā bija laime nelaimē – mēs varam tikai iedomāties, cik lielā mērā pieaugtu Krievijas ekonomiskā un tātad arī politiskā ietekme Latvijā, ja tā tiešām būtu piekritusi nopietni piedalīties Latvijas pēckara atjaunošanā (piemēram, atgriežot lielāko daļu rūpniecības uzņēmumu). Savu ekonomisko palīdzību tā varētu izmantot kā spēcīgu un destruktīvu sviru, ievēlot Latviju ekonomiskās atkarības lamatās (reevakuēto rūpnīcu produkcijas noietam taču vajadzētu plašo Krievijas tirgu). Tad Latvijas locīšanās Maskavas untumu priekšā 20. un varbūt arī 30. gados varētu būt vēl izteiktāka.

Otrs iemesls, kādēļ miera līgumu ir grūti uztvert kā lielu sasniegumu, ir fakts, ka, par spīti saldajiem solījumiem par Latvijas suverenitātes atzīšanu uz mūžīgiem laikiem, līgums tika faktiski pārkāpts jau tūlīt pēc tā noslēgšanas. Padomju Krievija turpināja atbalstīt Latvijas Komunistiskās partijas un tās Ārzemju biroja graužošo darbību Latvijā. Grāmatas 3. nodaļas sākumā un arī turpmākajās lappusēs aprakstītās Krievijas teroristiskās darbības pret Latviju galīgi neatbilda miera līgumā paustajam. Vēlreiz tas tiek atgādināts monogrāfijas pirmajā pielikumā, kur ir apkopotas ziņas par Padomju Krievijas (PSRS) graužošo darbību pret Latviju pēc 1921. gada. Jāpiezīmē, ka padomju spiegu biogrāfiskos datus būtu vērts salīdzināt arī ar Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva bijušā Partijas arhīva materiāliem, kur varētu glabāties plašāka informācija par šīm personām un viņu īstenotajām darbībām pret Latvijas valsti.

Ja no Latvijas puses lielu neapmierinātību varēja izraisīt latviešu komunistu aktivitāšu neiegrožošana, tad Krievija izrādīja neapmierinātību ar šo aktivitāšu radikālu apkarošanu. Jau 1920. gada 5. oktobrī, reaģējot uz Latvijas varas iestāžu īstenotajām represijām, Padomju Krievija iesniegusi protesta notu, pārmetot miera līguma neievērošanu (140. lpp.). Acīmredzams, ka Krievijai līgums bija tīri situatīvs, tas bija lielā mērā Krievijas neizdevīgās ģeopolitiskās situācijas diktēts, nevis abu pušu brīvas gribas izauklēts, kā to, iespējams, vēloties paši sevi uzmundrināt, pauda latviešu politiķi un diplomāti. Protams, arī solījumi par Latvijas suverenitātes atzīšanu uz mūžīgiem laikiem komunistu līderu acīs bija tikai konjunktūras diktēta piekāpšanās, līdzīgi, kā tas bija ar 1918. gada 3. martā noslēgto Brestas mieru. Tas būtu jāatmet tad, kad pienāktu izdevīgs brīdis. Tāds pienāca 1939.–1940. gadā. To precīzi konstatē arī profesors Stranga: “Kremļa drošības intereses bija ekvivalentas revizionisma īstenošanai nepieciešamo labvēlīgo priekšnoteikumu radīšanai – lai arī cik attālā nākotnē tas notiktu. [...] Taču pati par sevi mazu valstu pastāvēšana gar Padomju Krievijas robežām tika vērtēta kā Kremlim nedroša” (14. lpp.).

Vēl viens miera līguma trūkums, kas tiek pieminēts grāmatā, bet kas nav plašāk izvērstas, ir Krievijas kategoriskā atteikšanās atzīt acīmredzamo – ka tā bija uzsākusi karu pret Latviju 1918. gada beigās. Padomju Krievija bija tā, kas 1918. gada 13. novembrī anulēja Brestas mieru un raidīja savas armijas uzbrukumā Baltijas valstu galvaspilsētām. Līdz decembra otrajai pusei, kad Valkā parādījās pirmās latviešu “sarkano” strēlnieku vienības, Krievijas Sarkanā armija bija okupējusi

visu Latgali un daļu Austrumvidzemes. Formāli patstāvīga Padomju Latvijas armija tika izveidota tikai 1919. gada 4. janvārī. Pēc pusgada tā tika likvidēta, pārformējot to Krievijas 15. armijā. Atteikšanās atzīt savu agresiju, kas Krievijai, protams, bija politiski jutīgs jautājums, vēl šodien ir atstājis vietu diskusijām, vai Latvijas Neatkarības karš patiesībā nebija pilsoņu karš. Šim faktam arī laikabiedrus vajadzēja darīt bažīgus – ja Krievija atsakās atzīt acīmredzamas lietas, vai tad tā respektēs arī pašu līgumu?

Nozīmīga vieta profesora Strangas pētījumā ir atvēlēta latviešu komunistu pretdarbībai miera līguma slēgšanai. Aktīvākais cīnītājs pret mieru bija agrākais Padomju Latvijas valdības vadītājs Pēteris Stučka, kurš vēl pirms pusotra gada neko negribēja dzirdēt par patstāvīgas Padomju Latvijas pastāvēšanas iespējamību. Uzskats, ka Latvija nevar būt neatkarīga vai pat ierobežoti patstāvīga attiecībās pret Krieviju, tiek dēvēta par “Stučkas doktrīnu”. Ar milzīgām pūlēm Stučkas un latviešu komunistu nostāja tika salauzta 1918. gada novembra beigās–decembra sākumā. Pagāja nedaudz vairāk kā gads, un ar tikpat lielām mokām Maskavai nācās lauzt Stučkas pretestību no jauna, tikai diametrāli pretējā virzienā – Padomju Latvijas likvidēšana nozīmēja latviešu komunistu pilnīgu sakāvi. Par paša Stučkas tālredzību un politiskajiem talantiem šī streipuļošana no viena grāvja otrā neko labu neliecina, drīzāk par ieslīgšanu dogmatismā un pārliedzīgā emocionalitātē, kas uzstājīgi diktēja nesaprātīgu rīcību. Stučkas ietiepība 1920.–1922. gadā maksāja desmitiem un pat simtiem gadu jaunu latviešu komunistu dzīvības un 30. gadu beigās PSRS daudzu tūkstošu latviešu dzīvības, kurus komunistu aģitācija 20. gadu sākumā bija pārliecinājusi palikt svešumā.

Vēl pāris kritiskas un vienlaikus polemiskas piezīmes, kuras piedien recenziju žanram. Runājot par Padomju Krievijas miera iniciatīvu un Latvijas atbildi uz to 1919. gada septembrī–oktobrī, autors nepieņem, manuprāt, svarīgu aspektu – Pāvela Bermonta, Rīdigeras fon der Golca un ar viņiem saistīto aprindu reakciju uz to. 1919. gada 8. oktobra uzbrukumu Latvijas Republikai Bermonta attaisnoja tieši ar Latvijas un Igaunijas uzsāktajām miera sarunām un šo valstu valdību vēlmi izlīgt ar komunistiem. Miera sarunas it kā sākušās, lai atbrīvotu pietiekamus spēkus Austrumu frontē, kurus varētu raidīt pret Bermonta komandēto armiju Jelgavas apkārtnē. Līdz ar to Bermonta retorikā uzbrukums Rīgai kļuva preventīvs jeb apsteidzošs – uzbrukt pirmajam, pirms vēl Latvija ir vienojusies par mieru ar Padomju Krieviju. Šis, protams, bija visai dīvains attaisnojums, it sevišķi ņemot vērā tā

laika reālo situāciju. Paradoksālā kārtā Bermonta avantūra pat veicināja miera noslēgšanu, jo paātrināja Judeniča sakaušanu pie Petrogradas 1919. gada oktobrī un perspektīvā pavēra ceļu Latgales atbrīvošanai. Kamēr Bermonts nebija sakauts, Latvijai nebija militāra potenciāla atbrīvojot Latgali, bet bez tā – arī miera ar Krieviju iespējas. Kamēr Bermonts bija Jelgavā, Rietumvalstu militāro pārstāvju ietekme uz Latvijas politiku (tātad arī uz miera iniciatīvām) saglabājās pārlietu liela.

Diskusijas vērts ir arī jautājums par profesora Strangas pieminēto demokrātiskās Krievijas ilūziju, kas pārāk spēcīgi ietekmējusi sociāldemokrātus 1919. gadā: “kur viņi saskatīja “demokrātisko Krieviju”? Krievijā 1919. gada rudenī cīņa notika nevis starp “demokrātiem” un lieliniekiem, bet starp baltajiem ģenerāļiem un lieliniekiem; demokrātiskā Krievija bija cietusi pilnu sakāvi jau 1918. gadā (par demokrātiskām varēja saukt t. s. “rozā” valdības – piemēram, Samarā, kur tāda tika izveidota 1918. gada jūnijā un tika uzskatīta par vislēģitīmāko varu Krievijā, jo tā balstījās uz lielinieku padzītās Satversmes sapulces demokrātiskajām partijām; gandrīz visur, kur sākās cīņa pret lieliniekiem, demokrātus drīz vien nomainīja nedemokrātiskie ģenerāļi)” (43. lpp.).

Aizstāvojot latviešu politiķus, jānorāda, ka ilūzijas par demokrātisku nākotnes Krieviju bija ne tikai Latvijas sociāldemokrātiem, bet arī daudziem spēkiem un lielvarām Rietumos. Lielbritānija izdarīja milzu spiedienu gan uz Deņikinu, gan Kolčaku, lai apmainīnā pret militāro palīdzību “baltie ģenerāļi” garantētu demokrātiskas Krievijas attīstības perspektīvas. Visi šie Krievijas militārie vadoņi, izņemot Bermontu, bija orientēti uz Lielbritāniju, Franciju un ASV; reti kurš no viņiem bija monarhists vai aicināja uz carisma atjaunošanu; neviens no viņiem nebija ar pietiekami spēcīgu politisko tvērienu, lai izveidotu vienpersonisku militāro diktatūru. Par to, cik spēcīgas sviras bija Rietumvalstu rokās, liecināja arī tas, ka Krievijas ziemeļrietumu valdība (kas, starp citu, sastāvēja no kadetu, labējo eseru un meņševiku pārstāvjiem) 1919. gada septembrī tika piespiesta atzīt Igaunijas un Latvijas neatkarību. Kāpēc lai šī ietekme uz uzvarējušajiem “baltajiem” būtu mazāka pēc uzvaras pilsoņu karā, kad par Rietumu naudu būtu jāatjauno Krievijas ekonomika?

Viena no spēcīgākajām profesora Strangas monogrāfijas iezīmēm ir dažādo politisko interešu grupu sadursmju atklāšana. Pat vienas partijas, nemaz nerunājot par valdību, ietvaros varēja pastāvēt visai atšķirīgi (pat diametrāli pretēji) uzskati par konkrētu politisko jautājumu. To mēs redzam gan Latvijas, gan citu valstu gadījumā. Piemēram, profesors

Stranga raksta par Ļeņina un Čičerina konfrontāciju ar Trocki un Zinovjevu (44. lpp.). Diemžēl ne vienmēr šāds analīzes dziļums ir ievērots. Piemēram, runājot par Lielbritānijas politiku, garāmejojot ir pieminēts “kareivīgais” Vinstons Čērčils (30. lpp.) un Deivida Loida Džordža atšķirīgie uzskati. Tomēr konsekventi Lielbritānijas politika tiek raksturota kā vienota (piemēram, 21. lpp.). Ne Krievijas (kas arī skaidri atspoguļots grāmatā), ne Lielbritānijas, ne Vācijas ārpolitika tāda nebija. Lielbritānijas gadījumā pastāvēja diametrāli pretēji uzskati starp Baltijas valstīm labvēlīgajiem konservatīvajiem (sevišķi Arturs Balfūrs, Čērčils), kuri iestājās par šo teritoriju neatkarības atzīšanu, un liberāļiem ar Loidu Džordžu priekšgalā, kuri jau no 1918. gada nogales par to neko negribēja dzirdēt. Šīm partijām bija radikāli atšķirīgi uzskati gan attiecībā uz Vācijas, gan Krievijas un tātad arī Baltijas nākotni.

Noslēdzot šo nelielo recenziju, domāju, ka lasītājiem, iepazīstoties ar simts gadu senajiem notikumiem, neviļus raisīsies pārdomas arī par mūsdienu norisēm. Krievijas–Ukrainas kara traģēdijā redzam daudz līdzību un paralēlu ar monogrāfijā aprakstītajiem notikumiem. Ne tikai Rietumvalstīm, bet arī mums ir bijis un arī vēl šobrīd ir daudz ilūziju par Krieviju, par tās politikas racionalitāti Rietumu kultūras izpratnē. Naidis pret Krieviju un tās pastrādātajiem kara noziegumiem daļēji sakņojas arī mūsu pašu pieviltajās iluzorajās cerībās par “normālas” un demokrātiskas Krievijas iespējamību. Šajā kontekstā droši vien prātīgākais, ko varam jautāt – vai esam paveikuši paši savu mājasdarbu, lai mūsu brīvība un neatkarība netiktu apdraudēta? Profesors Stranga ir devis skarbu vērtējumu mūsu starpkaru perioda politiķiem: “1920.–1921. gadā viņu rīcību noteica nevis rūpes par nākotni (tie nezināja to, ko zinām mēs: ka viss beigsies ar 1939. gadu), bet nacionālais egoisms, savstarpējas ķildas un tukšas shēmas” (193. lpp.). Atliek tikai izteikt cerību, ka pēc simts gadiem vēsturnieki par mūsu laikmeta politiķiem varēs izteikties labvēlīgāk.

© 2022 Jānis Šiliņš.

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko

licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed

under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).